

ЗАГАДКОВІ СЕВРЮКИ: 3. МІЖ УКРАЇНЦЯМИ, РОСІЯНАМИ ТА БІЛОРУСАМИ

У статті аналізуються етнічні стосунки «земельного» етносу севрюків із сусідніми східнослов'янськими етносами, а також те, як вони були зрештою асимільовані українцями, росіянами й, меншою мірою, білорусами в ході масштабних міграційних процесів.

Ключові слова: етнос, севрюки, українці, росіяни, білоруси, інтеграція, асиміляція.

У попередніх статтях ми виявили, що севрюки становили собою в добу удільної роздробленості Київської Русі «земельний» етнос, який зберігався на українсько-російсько-білоруському етнічному порубіжжі аж до XIV–XVII ст. При цьому все ж нез'ясованим залишилося, у яких зв'язках перебували севрюки із українцями, росіянами та білорусами, з якими вони безпосередньо були сусідами. Адже ці великі народи, безумовно, не могли не впливати у той чи інший спосіб на севрюцьку етнічну спільноту. Саме це ми й спробуємо з'ясувати у цій статті.

Як ми вже бачили раніше, північні (російські) літописи для позначення слов'янського населення Сіверщини другої половини XIII ст. вживають етнонім, похідний від топоніма «Русь». Зокрема, під 1284 роком у Лаврентіївському літописі, укладеному в XIV ст., а також у Першому Воскресенському та Никонівському літописах, укладених у XVI ст., стосовно конфлікту навколо так званих Ахматових слобід для позначення місцевого населення п'ять разів ужито форму множини «русъ» і по одному разу в них ідеться про «русских» та про «русских человек» [27, стб. 481–482; 28, с. 178; 29, с. 164]. Даний факт засвідчує втягування цього населення у процеси консолідації «земельних» етносів у відомі сьогодні три східнослов'янські народи, в основу самоназви кожного з яких спочатку було покладено корінь рус-. Адже самоназвою росіян є «русские», білорусів – «беларусы» (у середньовіччі звалися також «литвинами» і, менше, «русинами»), українці ж називалися тоді «руссоу» у множині (аналогічно, як «мордва», «чудь», «весь») і «русин» в однині (пізніше, у XIX–XX ст., вони в силу певних обставин* змінили самоназву на сучасну). При цьому, найімовірніше, населення Сіверщини було втягнуте у загальнопівденноруський (у перспективі український) консолідаційний процес, який призвів до завершення на зламі XIII/XIV ст. етногенезу українців**. Це підтверджується і випадком імовірного вживання у Лаврентіївському літописі етноніма «русин» (інша можливість, що це антропонім) [27, стб. 481] – про це йшлося у попередній статті.

Про втягування сіверян-севрюків, особливо тих, які мешкали на теренах наближеного до Наддніпрянщини сучасного українського Лівобережжя, в означені процеси, що відбувалися в Південній Русі, свідчить не лише етнонімія, а й інші

* Серед цих обставин головною була монополізація Росією давньоруської спадщини і «приватизація» всіх назв із коренем *рус-*.

** Про завершення українського етногенезу, про час цієї події та про історію української етнонімії, включно зі зміною самоназви, див.: [11, с. 165–175, 262–280; 12].

© Балашок Василь Григорович – кандидат історичних наук, провідний науковий співробітник Українського етнологічного центру Інституту мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М. Т. Рильського НАН України.

факти. Найперше, це загальнополітична ситуація, яка склалася на півдні Русі на час монгольського завоювання. Про неї Михайло Брайчевський писав: «На території Південної Русі виразно намітилася політична колізія, яка у найбільш яскравому вигляді промовляла про себе напередодні монгольської навали: виявлення в межах майбутньої України двох політичних інтеграційних центрів – західного (Галичина і Волинь) і східного (Чернігів). Ці два епіцентри впродовж кінця XII – першої половини XIII ст. вели між собою наполегливу боротьбу за те, щоб очолити об'єднувальні тенденції у межах всієї Південної Русі, яка саме в цей час набувала назву «Україна» і де активно відбувався процес формування української народності. Головними речниками цих тенденцій виступали волинська і чернігівська династії князів – Романовичі і Ольговичі, що являли собою найбільш серйозних претендентів на честь фундаторів української держави» [13, с. 192]. Про складання у цей час у Південній Русі окремої етнополітичної спільності, до якої входила і Сіверщина, можна зробити висновок також на основі новітніх досліджень істориків Олександра Головка й Леонтія Войтовича [18, 307–354; 16, с. 144–151; 17, с. 40].

З монгольським завоюванням означена політична ситуація у Південній Русі продовжувала зберігатися. Ольговичі та Романовичі й надалі конкурували у боротьбі за Київ, об'єднуючи Південну Русь різного роду зв'язками й комунікаціями. Саме у ході означеного своєрідного змагання між Ольговичами та Романовичами Чернігово-Сіверщина все більше втягувалася у загальнопівденноруські інтеграційні процеси, що охоплювали також і сферу етнічну. Зокрема, цьому дуже могло посприяти володіння Києвом у другій половині XIII ст. чернігівсько-сіверськими Ольговичами, які управляли ним через своїх посадників, про що пише Ярослав Книш [24, с. 262], а також правління після 1300 року в Києві князів з путивльської династії, що доводить Олена Русина [32, с. 10]. Щоправда, Книш наводить факти про належність Києва перших двох десятиліть XIV ст. «до Руського королівства короля Юрія Львовича» [24, с. 268]. Проте він же називає і факти боротьби галицько-волинських Романовичів з чернігово-сіверськими Ольговичами за Київ у цей час. А незабаром Сіверщина опинилася, разом із більшістю українських земель, у складі Великого князівства Литовського. У результаті всіх цих подій не міг не відбуватися процес зближення севрюків, а найбільше їхньої південно-західної частини, з українським («русинським» за тодішньою самоназвою) етносом. Не дарма на початку XVI ст. путивльських бояр називали «киянами» на тій підставі, що до захоплення Московією Сіверщини в 1500–1503 роках Путивль підпорядковувався Києву і мав з ним різноманітні зв'язки [33, с. 10].

Про тісні зв'язки мешканців Сіверської землі, зокрема наближених до Наддніпрянщини теренів, з сусідньою Україною свідчить і той факт, що частина мешканців, зокрема боярства, таких захоплених Московією на початку XVI ст. сіверських міст з округами, як Радогощ, Брянськ, Путивль, Чернігів, Любеч (останній був повернений Литві), 1500 року покинули свої «отчизные землі» й перебравася в Литву. Зокрема, лише з 23 родин брянських бояр, чюю долю дослідникам удалося простежити за наявними джерелами, «15 опинились у Литві, 3 – на московській службі, а в 5-ти відбувся розкол і родичі розійшлися за своїми політичними уподобаннями» [31, с. 196]. Аналогічно повелося й боярство Путивльського і Чернігівського повітів. Зайвим буде нагадувати, що вказані бояри перебравася не на власне литовські терени, а в сусідню Україну та, частково, Білорусь. Тобто, як бачимо, ці люди свою долю пов'язували не з Московією, а з Україною і Білоруссю, що політично належали до Великого князівства Литовського. І хоч у даному факті знайшли відображення, у першу чергу, політичні зв'язки й уподобання згаданих бояр, проте, очевидно, відіграла свою роль і етнічна близькість севрюків західної Сіверщини до українців та, очевидно, меншою мірою до білорусів. Про це свідчать і дані перепису литовського війська 1528 року, де фігурують «брянці, радогощани, любечани» [31, с. 197 (прим. 107)]. Та й ті бояри, які з захопленням Московією Сіверщини на початку XVI ст. перейшли на московську службу, далеко не завжди це робили з власної волі [31, с. 198–199]. Олена Русина, яка вивчала дане питання, робить висновок: «Очевидно, що для цього прошарку боярства

не існувало – принаймні, на початку XVI ст. – проблеми політичного вибору між Литвою та Московщиною. В решті ж боярських родин перехід під зверхність Москви викликав різну реакцію, а в окремих випадках – розколов їх навпіл» [31, с. 199].

Усе ж, визначаючи ступінь інтеграції севрюків, чи принаймні їхньої південно-західної, найтісніше пов'язаної з Наддніпрянщиною, частини, до південноруського суспільства на завершальному етапі існування Київської Русі, коли етногенез українців вступив у завершальну стадію, зазначу, що вона, судячи з усього, не дістала належного завершення. Скоріше за все севрюки і навіть їхня південно-західна частина не були настільки сильно втягнуті в загальнопівденноруські інтеграційні та комунікаційні процеси кінця XII – XIII ст., які призвели до завершення формування українського (русинського) етносу, щоб їхня земельна етнічність (характерна для давньоруської доби) повністю чи хоча б в основному зруйнувалася. Адже тутешні землі, і зокрема сіверське Посейм'я, дуже довго трималися відособлено в етнокультурному відношенні від решти України – середньонаддніпрянсько-галицько-волинської Південної Русі. Одним із свідчень недостатньої інтегрованості населення Сіверщини у південноруську етнічну спільність є збереження ним і надалі власного етноніма – «севрюки» (щоправда, ми не маємо повної впевненості в тому, чи був цей етнонім самоназвою).

Свідченням існування у досліджувані часи більш чи менш інтенсивних зв'язків Сіверщини з рештою України є матеріали ревізій та люстрацій королівщин XVI ст., які зафіксували поширення в Україні антропонімів, похідних від «севрук/севрюк». Так, ревізія 1552 року фіксує серед міщан Київського замку 11 (скоріше, навіть 12) людей [5, с. 115–116], а в Черкаському замку двох людей [4, с. 87, 89] із відетнонімічним прізвищем Севрук. Проживали люди з такими чи подібними прізвищами і в інших населених пунктах практично по всій Україні [5, с. 604; 4, с. 113–114; 3, с. 43; 26, с. 42]. А це означає, що севрюки розселилися в різних місцевостях України, мігруючи сюди з Сіверщини, оскільки були включені у всеукраїнські суспільні процеси. Разом з тим факт закріплення за цими людьми антропонімів, похідних від «севрюк/севрук», засвідчує, що їх тією чи іншою мірою сприймали як людей іншої, ніж українці (русини), етнічності.

Про включеність севрюків, до речі, не лише з наближених до Наддніпрянщини теренів Сіверщини, у всеукраїнські суспільні процеси свідчить і те, що «добродеревці» з міста Дроків, яке знаходилось аж на півночі Сіверської землі, брали участь у будівництві Черкаського замку 1496 року [31, с. 163]. Аргументом на користь висловленої тези є і факт поширення на Сіверщині (у Чернігові, Новгороді-Сіверському) в XIV–XV ст. особливого типу кераміки, розповсюдженої тоді ж і на Середній Наддніпрянщині [15]. Поява її пов'язана з Польщею та Литвою, а поширення одночасно на Наддніпрянщині й Сіверщині свідчить на користь того, що їхні терени становили тоді єдиний культурний простір.

Отже, незважаючи на недостачу джерел, гадаю, можна припустити, що до початку XVI ст. відбувалося зближення, у тому числі в етнічному та етнокультурному планах, севрюків з українцями (русинами). Цьому сприяло спільне проживання в рамках одного державного організму – спочатку політичного об'єднання південноруських князівств, а потім Великого князівства Литовського. Найперше, очевидно, таке зближення з українцями було характерним для географічно наближеної до Наддніпрянщини південно-західної частини севрюцької спільноти (аналогічно їхня північно-західна частина, принаймні частково, могла зближуватися з білорусами). А сприяли зближенню севрюків з українцями спільні моменти їхнього етногенезу й етнічної історії – єдиний іранський етнічний субстрат, наступні тюркські адстратні (тобто свого роду бічні, що сталися вже після завершення етногенезу) додатки, а також мовно-культурна схожість. Така схожість із мовленням севрюків, зокрема, простежується сьогодні в українського східнополіського (лівобережнополіського) говору [23, с. 673–674] *. І хоч у цьому для севрюків характерні деякі власні особливості (більша вага тюркського адстрату, деякі етнокультурні особливості), спільного в етнічному обличчі та етнокультурі обох спільнот було все ж більше, ніж відмінного

* Дякую мовознавцеві п. Миколі Железняку за люб'язно надану консультацію з даного питання.

(про це йшлося у статті автора цих рядків, присвяченій генезі севрюцької спільноти). Отже, не помилимося, якщо припустимо, що до початку XVI ст. відбувався процес перетворення севрюків, чи, принаймні, їхньої південно-західної частини, на субетнос українців (русинів).

Але входження севрюцької спільноти у 1500–1503 роках до Московської держави та наступне перебування у її складі, де севрюки проживали спільно з етнічно та етнокультурно спорідненими росіянами і зазнали інтенсивного включення у тамтешню суспільно-політичну й соціально-економічну реальність, теж не могло не відбитися на їхній етнічній суті. Сіверська земля у цей час активно стала заселятися переселенцями – служилими людьми різних категорій та селянами із внутрішніх районів Московії. Їх осаджують у різних повітах Сіверщини і на так званих «засічних лініях» у рамках розбудови Московською державою системи оборони так званої «кримської України»^{*}. Проведена у 70-х роках XVI ст. московськими властями перебудова станичної та сторожової служб на помісній основі підірвала давнє місцеве феодалне оброчне й посадське землеволодіння. Незначна частина севрюків потрапила до складу служилого стану, більшість же зарахували до категорії державних селян, почалось їхнє закріпачення [10, с. 30]. Про втягування севрюків у більш чи менш тісні зв'язки з росіянами можуть свідчити зафіксовані серед останніх антропоніми, утворені від етноніма «севрук/севрюк» [35, с. 352–353], про які йшлося в попередній статті.

При цьому слід мати на увазі, що найбільше заселялися московськими поселенцями наближені до Московії північно-східні землі Сіверщини. Адже, за спостереженням Миколи Василенка, віддалені від центру Московії севрюцькі землі зазнавали московської колонізації в доволі незначній мірі [14, с. 560]. Північний схід Сіверської землі не перестав піддаватися московській колонізації з початком XVII ст., коли південно-західні її терени перейшли під владу Речі Посполитої (з початком Хмельниччини та Руїни ця частина краю зазнала колонізації української). А севрюки, опинившись серед усе прибуваючих мас російських переселенців, стали зазнавати асиміляції з боку росіян. У самих севрюків такий розвиток ситуації викликав активний спротив, першим проявом якого можна вважати згадану вище еміграцію сіверського боярства на терени Литви після захоплення Сіверської землі Московією на початку XVI ст. Є й інші факти, які свідчать про аж ніяк не дружнє ставлення самих севрюків до росіян і їхньої держави. Звичайно, говорити про високий рівень етнонаціональної самосвідомості севрюків не доводиться, адже для середньовіччя це на характерно. Та й соціальна складова у конфліктах, про які йде мова, виступає достатньо чітко. І все ж у цих подіях так чи інакше виявлялося несприйняття севрюками росіян, як людей з чужими чи, принаймні, незвичними традиціями, порядками та культурою, а також відмінність між ними у політичній лояльності до Московської держави.

Зокрема, севрюки під час вторгнення до Московії військ Лжедмитрія I на початку XVI ст. виявили своєрідний сепаратизм, приєднавшись до них. Очевидно, вони так і не сприйняли Московську державу за «свою», не відчували справжньої причетності до неї. Тому, наприклад, московські послы до Польщі 1606–1607 років князь Григорій Волконський і дьяк Андрій Іванов повідомляли в Москву: «І в Сѣверских і украинных городѣх севрюки люди простые, і в Московском государстве мало бывають... учили прельщатись, к тому вору, к богоотступнику приставати, и города тому вору розстриге здались и в полках» [34, с. 259, див. також с. 336]. На нелояльну поведінку севрюків до Московської держави під час Смутного часу звертали увагу й поляки – учасники подій. Наприклад, у щоденнику одного з них розповідається про підтримку Лжедмитрія боярством Сіверщини й участь останнього у повстанні Івана Болотникова. Зокрема, там про події навколо вбивства Лжедмитрія I й обрання царем Василя Шуйського 1606 року читаємо: «Ця справа із самого початку не сподобалася деяким боярам, зокрема Сіверської землі, що підняли бунт проти Шуйського, і в яких вождями були Болотников та Заруцький...» («Nie podobała się zaraz ta sprawa niektórym

^{*} До речі, недавні дослідження харківських науковців виявили, що у складі цих мігрантів із Московії були не лише люди російської етнічності, але також багато представників інших, а саме тюркських та угро-фінських, народів Європейської Росії (татари, чуваші, мордва та ін.) [25, с. 67–72].

boiarom, a zwłaszcza Siewierskiej ziemi, którzy rebellizowali Szuiskiemu, nad ktoremi był wodzem Bołotnikow y Zarudski...») [22, стб. 121]. А потім до Путивля з донськими козаками прибув самозванець, що видавав себе за Петра Федоровича (неіснуючого сина царя Федора Івановича), «до якого пристали всі Сіверяни і той Болотников...» («do ktorego wszystzy Siewierzanie przystali, y ten Bołotnikow...») [22, с.122]. Тут польський очевидець вживає термін «сіверяни», але під цим етнонімом він, без сумніву, розуміє саме севрюків. Також означена поведінка тамтешнього боярства, очевидно, могла свідчити про те, що у його складі було досить багато бояр-севрюків, які ще не втратили своєї севрюцької ідентичності чи, принаймні, лояльності до держави та країни (Литви, Русі–України), якій служили їхні діди.

Після закінчення подій Смутного часу та встановлення міцної влади Москви на цих теренах, усе це, звичайно, мало наслідком посилення колонізації Сіверської землі росіянами і репресивні заходи московських властей по відношенню до севрюків. Російський історик Антон Ракітін у цьому зв'язку зазначає: «У Смутний час Севрюки активно підтримували Лжедмитрія I, на що московська влада відповідала каральними операціями, аж до розгрому деяких волостей. (...) Москва, що дорожила кріпосним правом, ні в якому разі не приймала волелюбного духу Севрюків, постійно піддавала корінне населення Сіверщини гонінням і при кожному зручному випадку всіляко намагалася знизити їхню чисельність» [30]. І якщо до початку Смутного часу севрюки зазнавали кривд з боку офіційних властей та переселенців, яким надавали у володіння земельні наділи за рахунок аборигенного населення, то тепер і переселення сюди росіян, і наділення їх тут землею стали масовими. Нижче наводимо цікавий документ, який якраз і показує, яких кривд зазнавали севрюки від поселенців-москвитів, а також що означений антагонізм та різність між росіянами й севрюками простежуються практично до кінця їхнього існування, як окремого етнічно-етнографічного утворення. Зокрема, це чітко виступає у чолобитній дітей боярських, поселених у Хотимзькому повіті (сучасна Білгородська область), на путивльських севрюків, поданій 5 лютого 1663 року: «Государю, царю... бьетъ челомъ холпои твои хотмышцы дѣтишки боярскіе солдатскаго строю Картевскаго полку Тимошка Шумилин, Данилка Кушнеревъ съ товарищи 50 ч. Въ прошломъ во 169 году, по твоему указу и отпискѣ с Бѣлгорода окольничаго и воеводы князя Григорья Григорьевича Ромодановскаго съ товарищи, дано намъ твое царское жалованье въ помѣстье дикая земля въ Хотмышскомъ уездѣ на рѣкѣ на Пслѣ, отъ рѣчки отъ Удавы вверхъ по Пслу до колодезя Крупца и вверхъ по Вдавѣ до Сухого колодезя, и на томъ твоємъ государавомъ жалованѣ на помѣстьѣ домишками мы построились и пашню дикое поле распахали, а нынѣ насъ путивльскіе севрюки, Андрей Уколовъ да Дмитрей Татаринъ съ товарищи, съ того твоего государева жалованья съ помѣстья сгоняють и всякія налоги чиняють, по полямъ сохи сѣкуть, а тѣмъ севрюкомъ та земля не дана, владѣють они верховыми бортными ухожьями. Вели, государь, намъ на то помѣстье дать свою грамоту, чтобъ намъ отъ тѣхъ севрюковъ изгони и налоги и насильства впредь не было, до конца не погибнуть и домишками не разориться и впредь твоей царской службы не отбыть» [2, с. 516–517]. Як бачимо, навіть у другій половині XVII ст., причому не на окраїнах, а в центрі Сіверщини, севрюки продовжують протистояти росіянам і усвідомлювати свою іншність, порівняно з останніми. Дана іншність та антагонізм між севрюками й росіянами підсилювалися різністю етнокультурною, зокрема в господарстві (росіяни – переважно землероби, севрюки – більше промисловці й бортники), а також тим, що московська влада роздавала землі, якими споконвіку користувалися севрюки, у володіння переселенцям із власне Московії.

Тож не випадково, що севрюки й надалі продовжували бачити в поселенцях-росіянах етнічно «чужих». Це нерідко породжувало доволі драматичні ситуації. Філарет (Дмитро Гумілевський) у своєму «Історико-статистичному описі Харківської єпархії» наводить цікавий документ про напад татар на околиці Чугуєва 1643 року, який, можливо, проливає світло на ставлення севрюків до Московії та російських поселенців. Зокрема, в ньому йдеться про те, що провідниками татар виступили севрюки: «А подвели, Государь, под Чугуев тех Татар Севрюки, которые были на своих

промыслах, Чугуевские да Белгородские гулящие люди, Афонька Батов да Васька Хватов; а взяли де Татарове тех Севрюков от города вёрст за 40...» [36]. Звичайно, цих севрюків нападники могли силою змусити стати провідниками. Разом з тим вони набагато охочіше могли піти на співпрацю з татарами у випадку, коли переселенців-росіян не сприймали за «своїх». Адже, скажімо, інший полонений — чугувець Васька Шабикин віддав перевагу смерті, аніж співпраці з татарами-нападниками, оскільки цим самим він захищав «своїх», у тому числі рідних, друзів та односельців: «...да и с ними же был Чугувец Васька Шабькин, и Ваську де убили за то, что он Татар под город под Чугуев не повёл» [36]. Згадані ж севрюки навпаки, можливо, навіть раді були, що татари завдадуть прикрощів непроханим прибульцям-росіянам, яких вони сприймали як своїх кривдників.

З цією подією, описаною Філаретом (Гумілевським), перегукуються зафіксовані у джерелах факти несумлінного виконання севрюками сторожової служби проти татар на степовому кордоні. До сторожової служби московська влада стала залучати севрюків іще у XVI ст. Проте вони як сторожа не були надійними, і їх брали у сторожову службу, очевидно, лише тому, що вони добре знали місцеве степове порубіжжя, а також за недостатчею (на початковому етапі) власне російського служилого люду. Отже, документи вказують на неналежне виконання севрюками сторожової служби: «А которые путивльские севрюки ъздили изъ Путивля на Донецкіе сторожи зъ найму, и тѣхъ севрюковъ приговорили отставити, на сторожи ихъ не посылати, и найму имъ впредь не давати... а стоятъ на сторожахъ неусторожливо, воинские люди (озброєні ворожі татарські загоны – В. Б.) на государевы украины приходятъ безвѣстно, а они того не вѣдають, и вѣсти отъ нихъ прямые николи не бывають, а приѣжають съ вѣстями съ ложными» [1, с. 5]. Тому московська влада все ширше стала залучати до сторожової служби представників традиційних служилих верств, хоч для цього цілі їхні громади доводилося переселяти на сіверське прикордоння. Як сказано в «боярському приговорі» 1571 року: «А посылати вь ихъ мѣсто на донецкія сторожи дѣтей боярскихъ путивльцовъ да рьяльнъ...» [1, с. 5]. Під «путивльцями» й «рьяльними» розуміються тут уже аж ніяк не севрюки. Адже останні в документах чітко виокремлюються з-поміж різних соціальних та інших верств і називаються окремо від цих «путивльців», «рьяльн», «орьян» тощо. Тут маються на увазі представники служилого стану (діти боярські), яких на терени Путивльського і Рильського повітів Сіверщини переселили дещо раніше з корінних московських земель.

Очевидно, саме з часів існування означеного севрюцько-московського антагонізму в росіян сучасних Курщини та Воронежчини, що знаходяться на теренах колишньої Сіверської землі, побутує специфічне уявлення про севрюків, зафіксоване Володимиром Далем (і яке не зафіксоване серед українців). Севрюк, вважали вони, це понура, сувора людина, бурчун («угрюмый, суровый человек, воркун, брюзгач, неприступный») [20, с. 43]. Саме так, судячи з усього, ставилися колись севрюки до росіян, у склад держави яких їхню землю було включено силою зброї і які нав'язали їм власні порядки, уподобання та звичаї, а також стали захоплювати їхні терени та витісняти із власних володінь.

Зникнення севрюків пов'язане з потужними міграційними процесами XVI ст. і, особливо, XVII ст., коли вони були асимільовані українцями на південному заході й півдні їхньої території проживання і росіянами на північному сході. На заході та північному заході в асиміляції севрюків могли брати участь білоруси. Тому в XVII ст. кількість згадок про севрюків у джерелах зменшується порівняно з попереднім XVI ст. У 80–90-х роках XVI ст., у зв'язку з наближенням кінця перемир'я 1582 року між Річчю Посполитою й Московією (за результатами Лівонської війни), почастишали напади на підпорядковане Московії українське Лівобережжя, тобто на Сіверщину, «черкаських козаків», яких до цього захочували річпосполитські власті, а організовували магнати, такі, наприклад, як Михайло Вишневецький. Напади ці мали на меті не лише здобич, а й захоплення територій та заселення їх «черкасами», себто українцями. На територію Сіверщини у все більших кількостях стало прибувати українське (русинське) населення, причому не тільки на повернену Річчю Поспо-

литою на початку XVII ст. її південно-західну частину, а й на більш східні терени, що й далі належали Московській державі [8, с. 4–6, 8–9].

Інтенсивність асиміляційних процесів на теренах Сіверщини, наслідком яких стало розчинення севрюків серед іммігрантів із Московії та Правобережної України, дуже зросла на середину і в кінці XVII ст. Причому раніше цей процес став проявлятися на підросійській частині Сіверської землі. У той же час стосовно місцевих мешканців нинішньої Слобожанщини, яка саме заселялася переважно переселенцями з більш західних регіонів України, до кінця XVII ст. у джерелах, хоч і не часто, але все ж іноді вживається термін «севрюки» [10, с. 31]. Наприклад, російські документи називають севрюків як місцеве населення на території, де будувався Харків, у 1656–1657 роках. У них севрюки скаржаться на все прибуваючі маси «черкас», які займають їхні землі над річками Лопань і Харків та витісняють аборигенів, користуючись чисельною перевагою [8, с. 5, 8].

Український історик Антон Слюсарський вважав, що зникнення севрюків Слобожанщини пов'язане з переходом їх у козаки. Проте, як зазначає Нела Багновська, це, очевидно, справедливо лише для якоїсь, усе ж доволі незначної, частини севрюків, які потрапили у склад служилих людей та козаків. Можливо, це були ті з севрюків, яких влада залучала до сторожової служби на степовому порубіжжі. Більшість же севрюків, зокрема, на сході та північному сході колишньої Сіверщини, злилися з російським селянством, потрапивши у категорію кріпосних [10, с. 32]. На землях Сіверщини, заселюваних українцями, основна маса севрюків теж, судячи з усього, розчинилася серед простих посполитих. Тим більше, що українське козацтво досить швидко перетворилося на окремий стан і перестало поповнюватися вихідцями з інших верств.

Севрюки були асимільовані українцями, росіянами та, менше, білорусами і зникли як окрема етнічна спільнота. Проте фізично вони, звичайно, нікуди не поділися. На теренах України, розчинившись у масі українських переселенців із Правобережжя, севрюки стали предками багатьох сучасних жителів Чернігівщини, Сумщини, Полтавщини, Харківщини і навіть лівобережної Дніпропетровщини й, дещо менше, Луганщини та Донеччини. І було цих севрюків, очевидно, не так уже й мало. Спеціальне дослідження цього питання не проводилося, проте ряд фактів свідчить про доволі значну кількість цих давніх аборигенів Сіверщини, які вливалися до складу українців у ході колонізації ними Лівобережжя. Тож зупинимося на цих фактах детальніше.

Спочатку хочу звернутися до твердження ревізій королівщин про буцімто повне запустіння українського Лівобережжя та відсутність на ньому постійного населення у XVI ст. Стосовно цього Нела Багновська зазначає, що польські ревізори спеціально перебільшували цю обставину. Вони зображали у ревізіях і люстраціях дані землі, які належали тоді Московії, такими, що не мають постійного населення. Це створювало можливість річпосполитським властям роздавати їх у володіння своїм можновладцям та підданам, таким, наприклад, як князі Вишневецькі, і в цей спосіб заволодіти ними (фактично це було повернення втрачених раніше земель). Насправді ж, осіле місцеве севрюцьке населення, хоч і не дуже чисельне, на цих теренах продовжувало проживати весь час. Як приклад, слід назвати селище Глинсько на Ворсклі, що фігурує в описі Канівського замку 1552 року: «...а другое селище и городище за Днепромъ у Севере (в тексті опису помилково «Сквере». – **В. Б.**) на рець Ворскле, на имя Глинско» [5, с. 103]. У той час воно було населене, і його власник Михайло Грабунович з Канева отримував «дани отъгуль 4 кади меду присного» [5, с. 103]. Судячи з усього, йдеться про сучасне селище Глинське в Зіньківському районі на Полтавщині, що було засноване на землях князів Глинських у середині XV ст., хоча на його місці ще у VIII–XIII ст. існувало городище.

З відповідних документів дізнаємося також про інших севрюків, що продовжували проживати на землях, які відторгалися від володінь Московії. Так, 1638 року польські пани надали московським боярам «Листъ князя Михаила Вишневецкаго, старосты Черкаскаго, подъ дачею въ Черкасѣхъ, лѣта 1570, мѣсяца Ноября 15 дня, который вызволяетъ Севрюковъ Байбузиныхъ Ворскольскихъ отъ податей всякихъ городовыхъ», а також «Листъ судовый межъ Севрюками Ворскольскими

пана Проскуриными и пана Байбузиными вотчины ихъ на Ворсклѣ, подъ дачею въ Черкасѣхъ, лѣта 1590, мѣсяца Іюля 14 дня, которому листу уже 48 годъ» [21, стб. 901]. А ще, як зазначає Лев Падалка, у першій половині XVII ст. на території Черкаського староства мешкали севрюки, які, за даними люстрації Київського воєводства 1616 року, підлягали юрисдикції винятково своїх панів: «Відношення їх до представника королівської влади — пана-старости обмежувалося виплатою куніці, особливого податку (що виплачувався колись натурою у вигляді куничого хутра) за дворове місце у стінах острога...» [26, с. 46]. У тексті самої люстрації про це сказано: «Також Sewruki, або данники, що мешкають у Черкасах, від юрисдикції пана старости вільні і їй не підлегли; як міщани й обивателі тамошні, котрі перед нами були, то зізнались, що то добра їхні власні дідичні у тих севрюків, тільки що з того ґрунту міського, на котрому ґрунті сидять, куніцю до замку дають» [6, с. 316].

Як бачимо, у цитованих документах ідеться про севрюків, які й надалі, у другій половині XVI – XVII ст., продовжували проживати на землях українського Лівобережжя понад Ворсклою й іншими ріками, що перейшли під владу Речі Посполитої. Падалка, поклавши в основу свого дослідження «повідомлення місцевих любителів старовини та свідчення джерел», визначив ряд районів Полтавської губернії, де українські переселенці з Правобережжя асимілювали найбільше севрюків (наводжу для кращого розуміння мовою оригіналу): «Очаги Севрюкского элемента, по прямому указанию исторических источников, размещаются в пределах Посульско-Удайского подстепья, т. е. в уездах Прилукском (средняя и восточная части уездов), Лохвицком и Роменском (без засульской части этого уезда)» [26, с. 101]. Він також називає такі конкретні населені пункти історичної Полтавщини, до складу жителів яких влився значний севрюцький елемент («сіверська колонізація»): с. Великі Бубни Роменського повіту (нині Роменського району Сумської області); с. Ручки Гадяцького повіту (сьогодні Гадяцького району Полтавської області); с. Ряшки Прилуцького повіту (зараз Прилуцького району Чернігівської області) [26, с. 193]. Судячи з усього, такі «очаги севрюкского элемента» були розкидані й по інших місцевостях Лівобережжя і їх згодом виявлять дослідження.

Отже, у цій та двох попередніх статтях ми розглянули генезу й етнічну історію севрюків, а також з'ясували їхню етнічну природу, відношення до сусідніх східнослов'янських етносів та вияснили, куди ж вони зрештою поділися. Але не розглянутою залишилася їхня культура. Етнокультурні особливості севрюків, як окремої, поки що маловідомої, етнічної спільноти, безумовно, заслуговують на те, щоб бути розглянутими в окремій публікації. Джерела, якими на сьогодні ми володіємо, судячи з усього, містять достатньо фактів щодо цього. Тому варто спробувати намалювати картину господарства, занять, матеріальної, а по можливості й інших сфер культури севрюцького населення. Цьому я й планую присвятити окрему статтю.

1. Акты Московского государства, изданные Императорскою Академиею наук: Т. I. Разрядный приказ. Московский стол. 1571–1634 / Под ред. Н. А. Попова. – Санкт-Петербург, 1890. – 802 с.

2. Акты Московского государства, изданные Императорскою Академиею наук: Т. III. Разрядный приказ. Московский стол. 1660–1664 / Под ред. Н. А. Попова. – Санкт-Петербург, 1901. – XXX, 674 с.

3. Архив Юго-Западной России, издаваемый Комиссиею для разбора древних актов. – К., 1867. – Ч. 4. – Т. 1. – LV, 460 с.

4. Архив Юго-Западной России, издаваемый Комиссиею для разбора древних актов. – К., 1876. – Ч. 6. – Т. 1. Приложение. – 626, 146, 21 с.

5. Архив Юго-Западной России, издаваемый Комиссиею для разбора древних актов. – К., 1886. – Ч. 7. – Т. 1. – 85, 647, XII с.

6. Архив Юго-Западной России, издаваемый Комиссиею для разбора древних актов. – К., 1890. – Ч. 7. – Т. 2. – II, II, 644 с.

7. Багалеј Д. И. Материали для истории колонизации и быта Харьковской и

- отчасти Курской и Воронежской губерний. – Харьков, 1890. – XV, 438 с.
8. Багалей Д. И. Материалы для истории г. Харькова в XVII веке. – Харьков, 1905. – 114 с.
9. Багновская Н. М. Севрюки (население Северской земли в XIV–XVI вв.) // Вестник МГУ. – Сер. 8: История. – 1980. – № 1. – С. 57–69.
10. Багновская Н. М. Севрюки: население Северской земли в XIV–XVI вв. – Москва, 2002. – 47 с.
11. Балужок В. Українська етнічна спільнота: етногенез, історія, етнімія. – Біла Церква, 2008. – 304 с.
12. Балужок В. «Давньоруська народність»: що насправді ховається за терміном? // Actes testantibus. Ювілейний збірник на пошану Леонтія Войтовича (Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність: зб. наук. пр. – Вип. 20). – Львів, 2011. – С. 72–83.
13. Брайчевський М. Ю. Походження Русі. – К., 1968. – 224 с.
14. Василенко Н. П. Очерки по истории Западной Руси и Украины. – К., 1916. – 589 с.
15. Виноградская Л. И. Некоторые типы керамики Чернигово-Северской земли второй половины XIII – XV в. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://behistory.ru/article/122/>
16. Войтович Л. Штрихи до портрета князя Лева Даниловича // Україна в Центрально-Східній Європі (з найдавніших часів до XVIII ст.). – К., 2005. – Вип. 5. – С. 144–151.
17. Войтович Л. Степи України у другій половині XIII – середині XV ст. // Історія українського козацтва: Нариси: у 2 т. / Редкол. В. А. Смолій (відп. ред.) та ін. – К., 2006. – Т. 1. – С. 37–57.
18. Головка О. Корона Данила Галицького: Волинь і Галичина в державно-політичному розвитку Центрально-Східної Європи раннього та класичного середньовіччя. – К., 2006. – 576 с.
19. Грушевський М. Історія України-Русі. – К., 1993. – Т. III. – 592 с.
20. Даль В. Толковый словарь живого великорусского языка. Т. 4. С–V. – Москва, 2001. – 567 с.
21. Дворцовые разряды, высочайшему повелению изданные II-м отделением собственной Его Императорского Величества канцелярии. – Т. II (с 1628 по 1645 г.). – Санкт-Петербург, 1851. – IV с., 976 стб., II с.
22. Дневник событий, относящихся к Смутному времени (1603–1613 гг.), известный под именем Истории Ложного Дмитрия // Русская историческая библиотека, Издаваемая Императорскою Археографическою комиссиею. – Санкт-Петербург, 1872. – Т. 1. – Стб. 81–364.
23. Железняк М. Г. Східнополіський (лівобережнополіський) говір // Українська мова. Енциклопедія / Ред. В. М. Русанівський, О. О. Тараненко, М. П. Зяблюк. Вид. 2-е, виправлене і доповнене. – К., 2004. – С. 673–674.
24. Книш Я. Невідомий київський князь першої чверті XIV століття // Княжа доба: історія і культура. Зб. наук. пр. – Львів, 2012. – Вип. 6. – С. 261–268.
25. Маслюченко С. В. Новые факты из истории заселения Слободской Украины (по этнографическим материалам Харьковской области) // Древности, 2005. – Харьков, 2005. – С. 67–72.
26. Падалка Л. В. Прошлое Полтавской территории и ее заселение: Исследование и материалы с картами. – Полтава, 1914. – С. 240.
27. Полное собрание русских летописей. – Т. 1. Лаврентьевская летопись. Вып. 2: Суздальская летопись по Лаврентьевскому списку. – Изд. 2-е. – Ленинград, 1927. – Стб. 289–488.
28. Полное собрание русских летописей. – Т. VII. Летопись по Воскресенскому списку. – Санкт-Петербург, 1856. – X, 346 с.
29. Полное собрание русских летописей. – Т. X. Летописный сборник, именуемый Патриаршею или Никоновскою летописью. – Санкт-Петербург, 1885. – 244 с.

30. Ракитин А. С. Севрюки – коренное население Северной земли. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://sivertsi-siver.narod.ru/sevruki.htm>

31. Русина О. В. Сіверська земля у складі Великого князівства Литовського. – К., 1998. – 243 с.

32. Русина О. В. Україна під татарами і Литвою. – К., 1998. – 320 с.

33. Русина О. Проблеми політичної лояльності населення Великого князівства Литовського у XIV–XVI ст. // Український історичний журнал. – 2003. – № 6. – С. 3–16.

34. Сборник Императорского Русского Исторического Общества. – Москва, 1912. – Т. 137: Памятники дипломатических сношений древней России с державами иностранными. (Памятники дипломатических сношений Московского государства с Польско-Литовским государством. Т. IV. 1598–1608 гг.). – XII, 809 с.

35. Тупиков Н. М. Словарь древнерусских личных собственных имен. – Санкт-Петербург, 1903. – 862 с.

36. Филарет (Д. Г. Гумилевский). Историко-статистическое описание Харьковской епархии. – Москва, 1852. – Отделение IV. I. Чугуевские Округи военного поселения (З. Жители Чугуева). – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://dalizovut.narod.ru/filaret/filar_s.htm

Василий Балушок

Загадочные севрюки: 3. Между украинцами, русскими и белорусами

В статье анализируются этнические отношения «земельного» этноса севрюков к соседним восточнославянским этносам, а также то, как они были в конце концов ассимилированы украинцами, русскими и, в меньшей мере, белорусами в ходе масштабных миграционных процессов.

Ключевые слова: этнос, севрюки, украинцы, русские, белорусы, интеграция, ассимиляция.

Vasyl Balushok

Enigmatic Sevriuks: 3. Among the Ukrainians, Russians, and Belarusians

The article covers the question how the Sevriuks, while residing in the XIVth to XVIIth centuries on the Ukrainian-Russian-Belarusian borderland, became involved in manifold relations with neighbouring Eastern Slavic ethnic groups. On the basis of analysing these connections, one can assume that first the Sevriuks (especially their south-western fraction close to Dnipro Ukraine), having been drawn into the integration process in South Rus and then forming, along with the rest of the Ukrainian lands, a part of the Grand Duchy of Lithuania, were influenced by the Ukrainians and underwent the process of transformation into the latter's subethnic group. Upon entry of the Siverian land into Muscovy in the early XVIth century, the north-eastern portion of Sevriuks close to the Russian ethnic territory fell under the influence of the Russians. In the XVIth, and especially in the XVIIth, century, towards the territory of the Siverian land were directed the powerful migratory streams from both Ukraine and Russia; and eventually, by the early XVIIIth century the Sevriuks were assimilated by the Ukrainians, Russians and, in a lesser degree, Belarusians.

Keywords: ethnic group, Sevriuks, Ukrainians, Russians, Belarusians, integration, assimilation.